

Oponentský posudek dizertační práce „*Svoboda náboženského vyznání v kontextu evropského a mezinárodního práva.*“

Autor práce: Mgr. Bc. Daniel Bartoň, LL.M.(Cantab)

Právnická fakulta UK Praha

Aktuálnost a náročnost tématu práce

Problematika svobody náboženského vyznání patří k tradičním lidsko-právním otázkám. V posledních desetiletích, vlivem postupujících integračních procesů, globalizace ale i evropeizace, je tato problematika opět silně tematizována ve společenskovědním diskursu. Především v konceptech multikulturalismu patří k jedné ze zásadních otázek. Integrační procesy radikálně narušují klasické časoprostorové dimenze a umožňují rychlý průnik různých idejí a kultur i do naprosto cizího (vzdáleného) prostředí. V tomto ohledu se jedná o novou situaci. Střety a konflikty, které vyvolává se již nedají řešit tradičními cestami a vyžadují si komplexnější (interdisciplinární) přístup. Tato skutečnost se v poslední době odráží i v právní vědě, kdy problematika svobody náboženského vyznání přestává být jen ústavně právní otázkou resp. otázkou teorie lidských práv ale začíná být silně aktualizována v kontextu dalších právních disciplín a to především na půdě mezinárodního a evropského práva.

Předložená práce reaguje na tuto skutečnost a její předkládá ambici otevřít systematičtější vedený diskurs o dané problematice i v českém právním prostředí. Česká teorie mezinárodního či evropského práva tento problém začíná pomalu aktualizovat. V posledních letech se objevilo k tomuto tématu několik domácích odborných článků a také publikace. Nicméně chybí zde metodologicky orientovaná práce, která by nejen problém popisovala, ale poskytla jasnější metodická východiska jak k teoretickému porozumění, tak k praktickému řešení otázek svobody náboženského vyznání, především k soudcovskému rozhodování.

Volba takového přístupu klade na autora práce značné nároky. Na jedné straně se musí dobře orientovat v současném společenskovědním diskursu o problematice náboženské

svobody a na straně druhé, musí také dobře ovládat právně teoretická a metodologická východiska.

Autor předložené práce si je vědom těchto souvislostí a učinil je cílem své práce. Z tohoto důvodu můžeme konstatovat, že téma práce je nejen velmi aktuální ale také náročné. Předložená práce chce vyplnit určité mezery v české teorii mezinárodního a evropského práva.

Obsahové zpracování práce

Práce má standardní rozsah (cca 238 normostran) a její obsah je členěn do šesti kapitol. První kapitola je věnována vymezení právního rámce, resp. zakotvení svobody vyznání v právních dokumentech. Po stručném uvedení základních dokumentů přistupuje autor k vysvětlení základních pojmů a kategorií. Těmto otázkám je věnována druhá kapitola, která je rozdělena do dvou částí. V první jsou vysvětlovány základní pojmy a ve druhé je pak věnována pozornost náboženskému zdůvodnění svobody vyznání. Obsah třetí kapitoly je zaměřen na vymezení místa náboženství ve struktuře společenského života. V této souvislosti autor prezentuje tento problém jednak jako problém vztahu státu a náboženství a zároveň také i jako problém vztahu jedince a společnosti, jako problém vztahu soukromé a veřejné sféry. Ve čtvrté kapitole si pak klade otázku, zda se v případě svobody náboženského vyznání jedná o individuální či kolektivní právo. V následujících dvou kapitolách je pak otázka svobody náboženského vyznání analyzována jako právní problém. Pátá kapitola je věnována vztahu náboženské svobody k jiným právům a celou práci uzavírá výklad o právní regulaci náboženských symbolů.

Již z přehledu obsahového zaměření jednotlivých kapitol je patrné, že práce je tematicky velmi komplexní; otevírá celou řadu problémů a souvislostí. Z tohoto důvodu, jak již bylo výše uvedeno, to klade velké nároky na volbu vhodného metodického přístupu a to, jak ke zpracování základních poznatků a informací, tak k jejich explikaci.

Dříve, než přistoupím k obsahovému hodnocení práce musím konstatovat, že v této rovině autor nevyužil všechny své možnosti a schopnosti, které prokazuje svými znalostmi jednotlivých otázek. Autor se velmi dobře orientuje v problematice a disponuje interdisciplinárními a odbornými znalostmi. Dokazuje to jeho dobrý přehled v odborné společenskovědní literatuře. Tato jeho přednost by však nesporně více vynikla, kdyby byl věnoval větší pozornost vhodné struktuře práce a tím i metodice svého výkladu. U takto

širokých témat je to jeden z nutných požadavků, který brání tomu, aby autor neupadl do deskriptivnosti, kdy zásadní problémy jsou sice identifikovány a formulovány ale nejsou pak hlouběji analyzovány a zdůvodněny.

Domnívám se, že přínosnější pro celý výklad uvedeného tématu by bylo přece jen postupovat od obecného k specifickému a konkrétnímu a dát v práci zřetelněji najevo, že její struktura bude tvořena ze dvou částí, kdy první by pojednávala o obecných otázkách, jak tomu je ve třetí a druhé kapitole. To znamená, předně věnovat pozornost vymezení místa náboženství ve společenském životě a následně výkladu základních pojmů, či významů apod. Druhá část práce by se pak zabývala svobodou náboženského vyznání jako právním problémem a byla by věnována výkladu teoretických a praktických otázek z hlediska mezinárodního či evropského práva. Mám za to, že tímto přístupem by autor minimalizoval „pasti“, do kterých se dostal již v první kapitole. Jeho výklad v první kapitole není obsahově nevhodný, ale měl by větší vypovídající hodnotu, kdyby byl zařazen v jiné části práce. Autor zde kromě zásadních mezinárodních a evropských dokumentů a institutů například celkem vhodně na jednom místě uvádí i judikaturu ESPL. Prostřednictvím toho mohl plastičtěji dokreslit porozumění a význam základních pojmů. Tak byl nucen konstatovat, že dané problematice se bude věnovat hlouběji v jiné části práce.

Výklad věnovaný rozlišování např. osobní víry a projevů víry či zmínka o doktríně volného uvážení vyznívají v této souvislosti dost nesystémově. Z vhodnějšího zařazení této problematiky mohl autor nesporně více vytěžít pro naplnění své ambice, systematictěji představit tuto problematiku na půdě české právní vědy. To platí i pro tak důležitou otázku jako je doktrína margin of appreciation. Tento problém mohl velmi dobře propojit s otázkou uplatňování testu proporcionality, kterou v práci sice naznačuje ale neřeší. Jeho velmi trefné a analytické postřehy pak vyznívají doslova na prázdno.

V případě, že by autor uvažoval o zveřejnění práce, rozhodně by musel tento problém více akcentovat a svůj výklad lépe strukturovat.

Za východisko první, obecnější části práce je možné považovat kapitolu věnovanou výkladu významů základních pojmů, které se vážou k náboženské víře jako je vyznání, přesvědčení, svědomí apod. Vymezení základních pojmů je jedním ze zásadních metodických požadavků odborné práce. Autor práce se pokouší o vymezení jejich významů, jako specifických etických či filosofických pojmů a v této souvislosti reflektuje různé názorové pozice. Autor chce poukázat na specifické vlastnosti těchto jevů jako je náboženské přesvědčení či svědomí a konstatuje určitou obtížnost.

Jen na okraj je nutné zdůraznit, že specifičnost náboženského vyznání a pak i víry či svědomí určuje především jejich objekt, ke kterému se vážou a tím je objektivizované transcendentno, které nabývá různé podoby Boha jako reálně existující síly či bytosti atd. To je celkem zásadní moment a právě ten vtiskuje specifičnost náboženskému myšlení i jednání. Jeho akcentace pak umožňuje vždy jasně ukázat na specifický význam např. svědomí či přesvědčení u nábožensky věřících lidí. Určité nejasnosti ve výkladu způsobuje skutečnost, že autor používá dané pojmy obecně a tak některé souvislosti jsou nesrozumitelné. Například na jedné straně chce konceptuálně oddělovat svobodu svědomí od svobody náboženství a vidí to jako svízelné, viz str. 42 a na další stránce se přiklání k názoru, že svoboda náboženství je poddruhem svobody svědomí.

Autor si následně s vymezením základních pojmů klade důležitou otázku a ptá se, jak je možné zdůvodnit náboženskou svobodu? Zde pak vymezuje tři hlavní argumentační perspektivy; pragmaticky – historickou, náboženskou a na základě lidské důstojnosti. Tento přístup je metodicky zdařilý a umožňuje odhalit „slabé“ a „silné“ stránky jednotlivých argumentačních strategií.

V ústní rozpravě k práci by autor přece jen mohl více zhodnotit argumentační potenciál jednotlivých přístupů. Především by měl jasněji vysvětlit důvody, proč zařadil do náboženské argumentační strategie také ateismus. Domnívám se, že tímto zařazením autor velmi zúžil význam pojmu ateismus, který spojuje jen s odmítáním náboženství atd. Přece jen jde o dizertační práci a autor se měl pokusit o odbornější výklad tohoto pojmu a nespokojit se jen se zobecněním nějakého empirického pozorování. Ateismus není jen nějakým „křivým zrcadlem“ náboženství, není to jen jeho protiklad. Domnívám se, že je jej nutné vnímat spíše jako komplementární systém poznání a jednání, které nevycházejí z víry v reálnou existenci Boha. Mohli bychom stručně říct, že ateismus ukazuje, že svět je možné poznávat i jinak a morálku negarantuje jen náboženská víra a z této pozice je pak vedena kritika náboženství. Přijetím tohoto hlediska pak celý problém náboženské svobody se dostává v ateistické argumentaci do jiného světla kritiky a také hledání řešení jejích střetů. Autor sice zmiňuje ale nevysvětluje jasně důvody, proč ateisté usilují spíše o svobodu od náboženství.

Ze závěru výkladu ke druhé kapitole plyne, že autor preferuje argumentační strategii vystavěnou na obhajobě lidské důstojnosti. Určité rozpaky zde vyvolává jeho úvaha o chápání lidské důstojnosti jako daru, k čemu pak přidává dovětek, pokud se zaměřuje na zajištění důstojnosti druhých lidí... na zajištění jejich života v důstojnosti (viz str. 67). Autor na tomto místě spojuje dvě dimenze, které s otázkou lidské důstojnosti souvisejí a sice, kdy

lidská důstojnost je chápána jako základní právo člověk. V evropských dokumentech to již koneckonců jasně zaznívá. Zároveň je tam lidská důstojnost vymezena jako cíl celého projektu EU. Jinými slovy, odlišuje se zde lidská důstojnost jako právo a jako cíl realizace práva. Rozlišovat tyto dvě dimenze je nutné i v případě otázky náboženské svobody. Na půdě práva to pak znamená věnovat pozornost na jedné straně tomu jak je právo na svobody náboženského vyznání vymezeno a chráněno a na straně druhé jak je realizováno atd.

Tyto roviny autor ne zcela jasně akcentuje a proto by měl vysvětlit jasněji, co považuje za vyprázdnění lidské důstojnosti. Jeho zmínka o tom, že „ochrana lidské důstojnosti druhých je výbornou etickou maximou ale těžce uplatnitelnou před soudem“, je dost nesrozumitelná a nevysvětluje to ani poznámka o nutnosti vzájemného uznání lidských osob (viz str. 67).

I když vysvětlení základních pojmů a souvislostí je nutnou součástí každé odborné práce, jádro předložené práce tvoří především kapitoly, které celý problém tematizují jako právní problém, tzn. čtvrtá až šestá kapitola.

Autor tento problém vymezuje prostřednictvím velmi vhodného přístupu, kdy se ptá, zda v případě náboženské svobody se jedná o individuální či kolektivní práva. Tato otázka dnes značně rezonuje v diskursu o ochraně práv menšin a panují na ní různé názory. V této souvislosti je v práci představená pozice, kdy náboženská svoboda je chápána jako zvláštní právo. Autor poukazuje na úskalí takového pojetí. Na řadě konkrétních příkladů z evropské judikatury demonstruje problematičnost vztahu kolektivních a individuálních práv v případě svobody náboženského vyznání. Uvedené příklady jsou velmi příznačné a také dokládají, že teorie evropského či mezinárodního práva musí hledat jiné vysvětlení a zdůvodnění vztahu individuálních a kolektivních práv. Autor práce mohl tento problém více využít ve svůj prospěch a důrazněji poukázat na neudržitelnost pojetí vztahu kolektivních a individuálních práv jako kvantitativního vztahu, kdy kolektivní práva jsou vymezována jen jako souhrn individuálních práv, apod. To jsou dnes nejčastější výhrady právních teoretiků k tomuto problému. Proto závěr, který nacházíme na straně 107 vyznívá dost formálně a autor by měl tento problém blíže vysvětlit v ústní rozpravě.

Pátá kapitola práce je věnována vztahu náboženské svobody k jiným právům. Zde si autor všímá především práva, která patří do významového kontextu svobody a tudíž i svobody náboženského vyznání, jako je např. svoboda projevu nebo sdružování či právo na soukromí a vzdělání. Autor naznačuje některé zásadní souvislosti a problémy ale jeho analýza „klouže“ dost po povrchu a zůstává jakoby nedořečena. Týká se to především práva na soukromí a také vzdělání. Celá kapitola je pak uzavřena velmi obecně a to konstatováním,

jak by měl být případný konflikt mezi jednotlivými právy řešen. Právě otázka řešení těchto konfliktů je v celém tomto problému zásadní.

Právo v demokratické společnosti rozhodně neusiluje o „vítězství“ jednoho práva nad druhým, alespoň takto se neprezentuje většina soudcovských rozhodnutí. Autor určitě ví, že ke zdůvodnění soudcovského rozhodování v případě kolize dvou základních práv či hodnot se v poslední době používá test proporcionality. Na škodu věci však je, že tento test nepodrobil kritickému rozboru a nepoukázal na jeho slabé či silné stránky.

Práci uzavírá kapitola o právní regulaci právních symbolů. Zde autor velmi trefně pojmenoval celý problém, kdy konstatuje, že nikoli samotné umístění symbolů ve veřejném prostoru je zdrojem konfliktů, ale spíše jejich regulace. Obsah jeho výkladu se soustřeďuje hlavně na otázky spojené se zákazem nošení burek a nikábu. V souvislosti s právní regulací náboženských symbolů se pokouší vymezit základní důvody, které vedou k zásahům do používání náboženských symbolů na veřejnosti. Autor se v obecné rovině domnívá, že každý regulátor by měl být obezřetný při provádění testu proporcionality v případě argumentace ochrany práv a svobod jiných osob... viz str. 141. Zde je nutné zdůraznit, že test proporcionality slouží, jak již bylo uvedeno výše, k řešení kolize základních práv či ústavních hodnot, tzn. obecně řečeno, týká se soudcovského rozhodování, tzn. procesu, kdy již právní regulace proběhla a ukázalo se, že vyvolává kolizi. Proto se slovem regulace je nutné opatrně zacházet. Obecně řečeno, legislativa, resp. tvorba zákonů a předpisů regulujících náboženskou svobodu by měla hledat takové přístupy, které by neznemožňovaly komunikaci a hlavně uznání různých náboženských pozic.

Závěrem je možné konstatovat, že předložená práce, navzdory uvedeným kritickým poznámkám, splňuje obsahem i formou základní požadavky, kladené na tento typ odborného textu. Autor prokazuje dobrou orientaci v problematice a schopnost formulovat zásadní otázky.

Formální úroveň práce.

Práce z formálního hlediska splňuje základní požadavky. Autor řádně cituje a uvádí zdroje a prameny, ze kterých čerpal. Za určitý nedostatek považuji to, že v poznámkách neuvádí jednotně u všech prací celý publikační titul, viz kupříkladu poznámku č. 136, která je věnovaná Habermasovi. Také celkem rušivě působí nejednotný jazyk uváděných citátů, kdy některé jsou uváděny v angličtině či francouzštině. Vhodnější přístup by bylo, kdyby je prezentoval v textu v českém překladu a v poznámkách pak uvedl originální znění.

Závěrečné hodnocení práce

Předloženou dizertační práci doporučuji k obhajobě. V ústní rozpravě by autor měl zodpovědět otázky, které jsou uvedeny v oponentském posudku.

V Brně, 24.8. 2012

Tatiana Machalová
Doc. PhDr. Tatiana Machalová, CSc.,